

„URBÁN TÖRZSEK VAGYUNK...” – III.
Önszerveződő kisközösségek a posztmodern korban

DOI 10.35402/kek.2024.3.14

Absztrakt

A posztmodern fordulat alapjaiban írja felül a kultúra hagyományos felfogásmódját. A művészet, a technológia és a tudás területén bekövetkező változások általános ismeretelméleti törést eredményeznek, amelyek meggingatják az objektivitásba vetett hit korábban megkérdőjelezhetetlen egyeduralmát. Radikális változások mutatkoznak az interpretáció gyakorlatában is. A metanarratívák egyeduralma megtörik, a hangsúly az összegző elméletekről a valóság szubjektív értelmezésmódjaira helyeződik át. A diszkurzív jelleg felerősödése reprezentációs válsághoz vezet, a társadalmi intézmények konstruált jellegére irányítva a figyelmet. Mindez radikálisan újrafogalmazza értékrend és közösségiség hagyományos jelentéstartalmát is.

Disszertációmban értékrend és közösségiség posztmodern karakterének feltárására törekszem, a közöttük fennálló lehetséges összefüggéseket, kapcsolódási pontokat vizsgálom. Szándékom a modernitás és a posztmodern kor közötti elmozdulás érzékeltetése, a változások nyomán kibontakozó szemléletmódok, alternatív világlátások eredetének feltárása volt. Mivel terepmunkámat önszerveződő kisközösségek körében végeztem, ez lehetőséget teremtett egyúttal arra is, hogy a közösségek néhány általános érvényű vonását megfigyelhessem. Ezeket a vonásokat a *posztmodern kisközösség* lehetséges sajátosságaiként mutatom be. Írásom zárásaként kísérletet teszek továbbá a *posztmodern embertípus* jellemzőinek a bemutatására, amelyet értékrend és közösségiség viszonyrendszerében bekövetkezett változásokból vezetek le.

Az angolszász antropológiai hagyomány szellemiségét követő művem a *jelen* antropológiája: a hangsúlyt napjaink szociokulturális folyamatainak elemzésére helyezem, elsődleges referenciapontként pedig a posztmodernnek a modernitás eszmerendszeréhez fűződő – rendkívül árnyalt és ellentmondásos – kapcsolatrendszerére összpontosítok.

Kulcsszavak: értékrend, közösségiség, életvilág, posztmodern embertípus, kölcsönviszony, értékrendmintázat, személyes identitás és identitáspolitiká

Abstract

The advent of postmodernity subverts not only our life-style and self-expression but overrides our traditional perception of culture, too. Changes in the fields of art, technology and knowledge result in an epistemological rupture that shakes our belief in objectivity. Methods of interpretation are also challenged. The hegemony of metanarratives is broken and the emphasis is shifted from general explanations towards the diversity of individual world views. The discursive nature of knowledge production leads to a crisis of representation, directing our attention to the constructed nature of social institutions. All of this radically redefines the traditional meaning of our values and community.

In my dissertation I will attempt to explore the postmodern character of value systems and communality. By describing their interconnectedness, my intention is to analyze the nature of transition between modernity and the postmodern age and to explore the origin of alternative world views by putting an accent on the practical aspects of our everyday life.

Since I carried out my fieldwork among self-organized communities, I had the opportunity to observe some general features of their lifeworld as well. I present these features as possible characteristics of the *postmodern community*. At the end of my work, I will also attempt to outline the personality traits of the *postmodern man* which I derive from changes taking place in the relationship between their values and concept of community.

By following the spirit of the American anthropological tradition, I focus on the analysis of today's cultural processes concentrating on the extremely nuanced and contradictory relationship between modernity and postmodernity.

Key words: values and value systems, communality, lifeworld, postmodern man, correlations, patterns of value systems, personal identity and identity politics

Közösségiség a posztmodern korban¹

„Amint az ember rendelkezésére áll a számítógép által mediált kommunikáció, azonnal virtuális közösségek építésébe kezd” – fogalmaz Howard Rheingold a közösségi kiteljesedés internet kínálta lehetőségeit vizsgáló könyvében. Rheingold szerint a jelenség magyarázata az informális közterületek egyre csökkenő számában keresendő. A közösségek iránti „éhség” ezért a való léttől a virtuális valóság felé fordítja az embereket szerte a világon (Rheingold 1993:7).² A közösségek létrehozása iránti igény azonban nem korlátozódik pusztán a virtuális térre. A világ működésével kapcsolatos elégedetlenség általános posztmodern életérzés, amely a mindennapi kommunikáció valamennyi szintjére lehatol, és az egyén figyelmét a közösségépítés alternatív lehetőségei felé fordítja. De vajon összegegyeztethető-e a kritikai érzékenység – különösen annak radikális irányvonala – a közösségiség gondolatának újrafelfedezésével? A jelenségek végletes szétbontása, szétdarabolása az egységesítő törekvésekkel szemben? Scott Lash élesen bírálja a dekonstrukció gyakorlatát. Meggyőződése, hogy a Jacques Derrida és Richard Rorty által fémjelzett módszer a „radikális individualizmus” egyik formája, amely a „közös jelentések”, a „közös kulturális gyakorlatok” társadalmi szerepének feltárása helyett valójában a „heterogenitás” és az „esetlegesség” iránt elkötelezett, és az atomizálódott individuum jellemzőit igyekszik megragadni. A dekonstrukció (vagy ahogyan Lash fogalmaz: „esztétikai reflexivitás”) további negatív hozadéka, hogy kedvez az allegorikus gondolkodásmódnak. Mindez olyan absztrakt kategóriákat hív életre, mint az „újtörzsiség” Michel Maffesoli (1996) által lefektetett fogalma, vagy Benedict Anderson (1989) „képzelt közösségek” elmélete, amelyek ahelyett, hogy közelebb vinnének bennünket a közösségiség gondolatának megértéséhez, eltávolítanak attól. Hogy megértsük azonban napjaink társadalmi folyamatait, Lash szerint fel kell adnunk az esztétikai reflexivitás gyakorlatát, és helyette vissza kell térnünk egy alapvetően hermeneutikai alapú szemlélethez. Csakis ezáltal lehetünk képesek

ugyanis újra megadni közösségi létünk ontológiai alapjait (Lash 1994:143–146).

A posztmodern kor egyik kimondatlan törekvése egyén és közösség megromlott kapcsolatának restaurációja: a modernitás hirdette individualizmus korlátlan önérvényesítésével szemben kölcsönös-ségen, kiegyensúlyozott együttműködésen alapuló társulások létrehozása.³ „Az emberi lény természetes igénye, hogy érezze azt, hogy összetartozik valakikkel, mint ahogy a kutyáknál a falkába tartozás, vagy az ősközösségben a törzs tagjának lenni” – fogalmaz a Nyimi Öko Közösség egyik tagja. „Ez fölbomlott a mai világban, és éppen ezért nagyon sok ember nem is találja a helyét. Főleg a nagyvárosokban. És ezért van nagyon fontos szerepe ezeknek a kisközösségeknek.” A közösségi lét utáni vágy ugyanakkor nem pusztán az egyéni szükségletek kielégítésének eszköze, hanem víziók kollaboratív, az egyéni értékrend által megalapozott kibontása, amelynek megvalósítása civilizatórikus küldetés: „Mi azért ennél sokkal több vagyunk természetesen, mert itt van egy világmegváltó cél is” – folytatja interjúalanyom. „Egy olyan szociális kísérlet, amivel keressük annak az útját, módját, hogy hogyan lehetne úgy szorosabb együttműködésben élni, hogy ez közben harmóniába van a természettel, és nem kizsákmányolja azt” (GK).

A kisközösség tehát nem a szubjektum felszámolására, dekonstrukciójára tett kísérlet, hanem az egyén újrapozícionálása közösségi keretek közt. Az egyéni kibontakozást szolgálja a csoporttagságra jellemző *flexibilitás* is. A közösség ugyan a hatalom megnyilvánulásának egy lehetséges alakváltozata, amely ha nem is kényszerítő erejű, de mégis normatív előírásokat fogalmaz meg az egyénnel szemben, maga a tagsági viszony, a közösséghez tartozás ugyanakkor önkéntes jellegű, amely bármikor felfüggeszthető.

A közösségiség posztmodern kori újjáéledésének megértése az individualizmus jelenségének

¹ Jelen tanulmány disszertációm szerkesztett változata, amelyet a Kultúra és Közösség 2024-ben 4 részben fog közölni.

² A virtuális valóság közösségépítésben betöltött szerepe valóban nem elhanyagolható körülmény. A Davoria zárt csoportja 2900 tagot számlál, míg a Láthatatlan Iskolának 1300, a Concordantiának szintén 1300, a Nyimi Öko Közösségnek ugyanakkor 4600 követője van.

³ Természetesen az alternatív értékrendet képviselő közösségi forma nem kizárólag csak a posztmodern kor jellemzője. Az 1960-as évek során kibontakozó ellenkultúra szintén számos közösségi törekvés ösztönzője volt, mint ahogyan a napjainkban megjelenő szerveződések is (mint például a nagyvállalati környezetben működő *teamek*, az utcaközösségek, a civil társadalom szerveződései, vagy éppen a közösségi kertek) a közösségiség lehetséges kifejeződési formáinak tekinthetők. Egyikük sem képviseli azonban az általam vizsgált kisközösségek céljait, világnézeti-értékrendbeli megfontolásait a maguk teljességében.

megértésén keresztül vezet. Bár az individualizmus felértékelődését kiváltó történeti okok rendkívül bonyolult feltételrendszert alkotnak, és gyakran egymással ellentétes értelmezési módokra adnak lehetőséget, hogy individualizmus és közösségiesség dinamikáját mégis valahogy érzékeltessem, az önszerveződő kisközösségek jellegzetességeinek bemutatása előtt egy lehetséges történeti modell felvázolására teszek kísérletet. Meglátásom, hogy közösségiesség és individualizmus viszonyrendszere jól érzékelhető történelmi ívet ír le. A hagyományos közösségek integrált intézményrendszerének széthullása a közösségi kötelek meggyengülését, ezzel párhuzamosan pedig az egyéni perspektíva felértékelődését eredményezi. A modernitás korának egyre fokozódó individualizmusa azonban kiábrándultságot szül, amely a közösségiesség érzésének újjáéledéséhez vezet, posztmodern társadalmi keretek közt.

Előzmények. Modernitás, társadalmi haladás és individualizmus a társadalmi változások tükrében

A modernitás és a haladáseszmé megszületése

Individualizmus, társadalmi haladás és modernitás egymással szorosan összefonódó fogalmak, amelyek bár eltérő súllyal, de szinte valamennyi – a korszak dinamikáját elemző teoretikus – írásában megjelennek. Angelos Mouzakitis meglátása, hogy a modernitás fogalma a legtöbb gondolkodó számára elválaszthatatlan a haladásba vetett hit képzetétől. A haladás gyakorlatilag a modernitás „kibogozhatatlan” részévé vált, miközben fokozatosan átvette a középkori kereszténység isteni gondviselésbe vetett hitének szerepét, meghódítva az európai társadalom szinte valamennyi szegmensét. Ugyanakkor annak foka, hogy az egyes szerzők milyen mértékben azonosulnak magának a haladásnak a gondolatával, változó. További sajátos körülmény, hogy a modernitás – és a vele szorosan összefonódó haladáseszmé – koncepciója azokban az írásokban jelenik meg először, amelyek a társadalmi változások feltárása iránt elkötelezettek. Így a korai szociológia területén, ahol a teoretikusok elsődleges célja a társadalmi változások mögött meghúzódó általános mechanizmusok azonosítása, illetve a történelemfilozófia elméletalkotóinak vizsgálódásaiban, ahol a „világtörténelem” és az „emberiség” koncepciójának mind határozottabb formát öltő definíciója következtében elsőként válik lehetővé a haladás és a törté-

nelmi változás közötti explicit kapcsolat kibontása. A haladáseszmé innen terjed majd tovább a társadalom- és közösségelméletek területére, befolyásolva „közösség” és „társadalom”, valamint „rendszer” és „életvilág” dichotomikus kapcsolatának megítélését (Mouzakitis 2017:1–4). Fontos ugyanakkor kiemelnem, hogy a haladáseszmé vizsgálatakor nem egyszerűen csak öncélú vizsgálódásról, jövőre irányuló spekulációk intellektuális játékaról van szó, hanem olyan mindennapi kihívások által vezérelt tapasztalásról, amely számos forrásból táplálkozik, magában foglalva a technológiai fejlődés, a népességnövekedés, az emberi jogok, valamint a társadalmi, gazdasági és politikai intézményrendszer területét is (Koselleck 2004:60).

Blumenberg szerint a modernitás megjelenése az emberiségnek a gnoszticizmus legyőzésére irányuló második kísérlete (miután a korai kereszténység próbálkozása megbukott).⁴ A modernitás tehát semmiképp sem átmenet, egy korábbi történelmi korszak transzformációja vagy a pogány világkép újbóli felszínre törése, ahogyan az például Karl Löwith felfogásában megmutatkozik, hanem az emberiség történelmének fordulópontja, amelyet új típusú tapasztalatok felhalmozódása készít elő. A modernitás „fordulat-jellege” a fogalomhasználat terén is megmutatkozik. Blumenberg elméletének kulcsfogalma, az önérvényesítés, szintén a modernitás idején ölt program-jellegűt. Miután az emberiség elveszti azt a meggyőződését, hogy a világot érte teremtették, a transzcendensbe-menekülés már nem mutatkozik valós lehetőségként adottnak. A kiábrándultság érzése felszínre hozza az értelem önérvényesítésének az alternatíváját: az emberi cselekvés hajtóerejévé a technológiai potenciálban rejlő lehetőségek kiaknázása, a világ jövőjéért érzett felelősség, illetve a természet hiányosságainak orvoslása válik (Blumenberg 1983:137–143).

A haladás eszméje a közösségelméletek terén gyakran dichotomikus ellentétpárok kapcsolataként bukkan fel. Ezekben az elméletekben az emberiség fejlődését a két pólus közötti elmozdulás (gyakorlatilag minden átmenetet, fokozatosságot nélkülöző minőségi ugrás) jeleníti meg. Ezen az elgondoláson

⁴ A gnoszticizmus dualizmusát Ágostonnak csak részben sikerül feloldania. A szabad akarat mint a gonosz forrása ugyanis lehetőséget ad arra, hogy a gnosztikus gondolkodás ismét beférkőzzön magát a kereszténység tanáiba. A dualizmus gondolata a kiválasztottak és a kárhozatra ítéltettek kettősségében él tovább, amelyet a predesztináció elve tesz lehetővé (Blumenberg 1983:133–136).

alapul a Tönnies által bevezetett „közösség” és „társadalom” ellentétpár is. A közösség (*Gemeinschaft*) Tönnies számára elsősorban a törzsi társadalomra jellemző sajátosság, amelyet a „leszármazás” és a „nemi jelleg” által kialakított „kötődések” határoznak meg. Ezekhez az elsődleges tényezőkhöz további viszonyrendszerek társulnak, úgymint az apa és gyermekei közti kapcsolat, az érzelmi tényezők túlsúlya a mindennapi cselekvésmódok során, valamint a nemek szerinti munkamegosztás gyakorlata. A „vér közösségének” további fontos implikációja a területiális kötődés: a termőföld és a szent helyek közös birtoklása (Tönnies 1983:15–26). A társadalom (*Gesellschaft*) ezzel szemben az egymástól mind kapcsolataiban, mind pedig tevékenységformáiban elválasztott ember élettere. A társadalomban élve „nem találkozunk olyan tevékenységekkel” – érvel Tönnies, „amelyek egy *a priori* és szükségszerű módon meglévő egységből lennének levezethetők” (Tönnies 1983:57). A társadalom tehát a gyengülő emberi kapcsolatok terrénuma, amelyen belül a munka elveszti közösségi meghatározottságát, absztrahálódik, miközben a szerződéses viszonyok – mint a személytelen emberközi kapcsolatok kifejeződései – kiemelt szerepre tesznek szert (Tönnies 1983:76–79).

A haladáseszme Émile Durkheim elméletében szintén egy dichotomikus ellentétpár – a mechanikus és organikus szolidaritás – formájában jelenik meg. A mechanikus szolidaritás elsősorban a tradicionális társadalmak sajátja. A társadalmi intézményesültség azon szintje, amelyen belül az egyén a társadalmi tudat részeként nyer elhelyezést, és ennél fogva cselekedeteit is a társadalom kollektív érdekei határozzák meg (Durkheim 1984:61). Az organikus szolidaritás ezzel szemben azon társadalmak jellemzője, amelyeken belül a szolidaritás közvetlenül a társadalmi munkamegosztásból eredeztethető, az emberi társulások működését pedig az egyesülési jog, valamint a hozzá kapcsolódó szankciók absztrakt kategóriarendszere együttesen határozzák meg (Durkheim 1984:81–82).

Tönnies és Durkheim fogalompárjai mellett a szociológiai tudomány harmadik legkiemelkedőbb dichotómiája Habermas „rendszer” és „életvilág” közt vont kapcsolatrendszer. Habermas elsősorban a személyközi kommunikáció felől közelít az emberi létezés alapvetően befolyásoló dimenziók felé. Ennek megfelelően a „rendszer” objektív kategóriák és normatív előírások olyan birodalma, amely analógiák alkalmazásán keresztül teszi lehetővé a beszélő számára azt, hogy a kommunikáció

során használt szófordulatait absztrakt fogalmakkal összekösse és egy mindenki által közösen birtokolt jelentésmezőn belül elhelyezze. Az „életvilág” ezzel szemben az a terület, ahol a kommunikáció konszenzuális módozatai uralkodnak. Ahol a jelentések interszubjektív beágyazottságának felismerése, az interpretáció együttműködésen alapuló folyamata, valamint a kijelentések igazságértékének kölcsönös elfogadása végül közösen vezetnek el a megértésig. Az „életvilág” ugyanakkor zárt miliő is: beszélő és hallgató mindvégig a saját horizontja által kijelölt valóságon belül mozog, ahonnan kilépni és valamilyen általános alapelveken nyugvó referenciarendszer mentén haladva egyetemes érvényű állításokat megfogalmazni nem képes. Az „életvilág” tehát egyfajta transzcendentális dimenzió, amely pusztán a megértés lehetőségét kínálja. Amelyen belül beszélő és hallgató találkozhatnak egymással, kölcsönös állításokat fogalmazhatnak meg a világ jelenségei kapcsán, bírálhatják, de akár meg is erősíthetik a másik fél által mondottak valóságtartalmát, nem utolsósorban pedig megállapodásra juthatnak egymással, feloldva a közöttük lévő nézeteltéréseket (Habermas 1985:113–126).

Az individualizmus megjelenése és felemelkedése

Az individualizmusra törekvés mint a szabadság és önkifejezés megélésének általános vágya az emberi természet egyik alapvető sajátossága.⁵ Ugyanakkor individualizmusról ténylegesen csak akkortól beszélhetünk, amikor az egyéniség kultusza program-jelleget ölt, amikor a közösségi értékektől eltávolodás társadalmi normává emelkedik. Az individualizmus társadalmi szerepéről és jelentéstartalmáról vallott

⁵ A hagyományos társadalmak elemzése kapcsán erős a kísértés, hogy azokat „tisztá”, az individualizmus hatásától mentes közösségek csoportjaként tüntesse fel a kutatói érdeklődés. Erdei Ferenc meglátása például, hogy az individualizmus csak rendkívül korlátozott formában bontakozhatott ki falun, az egyéni kezdeményezés pedig elsősorban csak olyan lehetőségekre korlátozódott, mint a testi külső, az öltözködés, a különféle ügyességgel kapcsolatos élethelyzetek, vagy a beszélőtehetség (Erdei 1934:93–94). Erdeihez hasonlóan vélekedik Nádasi Éva is, aki szerint „a tradicionális közösségekben, illetve általában a közösségekben az egyéni szándékok többé-kevésbé alárendelődnek a többségi akaratnak. Ez nem is igen történhet másképp, hiszen az egyéni törekvések korlátlan térnyerésekor a közösség elveszti önszabályozó mivoltát, képtelen ellátni funkcióit és így előbb-utóbb szétesik” (Nádasi 1987:69).

premodern elképzelések ezért nem értelmezhető társadalmi ideológiák kiforrott tantételeiként, hanem csak sajátos történelmi körülmények eseti lenyomataként. Az individualizmus fogalmiságában bekövetkezett hangsúlyeltolódásra valamikor a 17-18. század során került sor, a fokozatosan felhalmozódó társadalmi változásokra adott intellektuális és gyakorlati válaszok eredményeként.⁶ A fogalom doktrinális értelmezésének megszilárdulásában olyan elköteleződések öltöttek testet, mint a racionalizmus tisztelete, a kísérletezés iránti fogékonyság, az „emberi állapot” javítására irányuló általános törekvés, valamint az „emberi természet” univerzális szemléletmódja (Hazelrigg 2018). Míg tehát az individualizmus doktrinális értelmezése a modernitás és haladáseszmé következménye, addig a fogalom történeti olvasata időben jóval a modernitás korát megelőző fejlemény, amely – ellentmondásos módon – magának a modernitás irányzatának az előkészítője. Kialakulásának idejét a történelemfilozófiai és társadalomtudományi értelmezések legtöbbször a reneszánsz idejére teszi.

Jacob Burckhardt szerint az egyéniség kultusza az olasz reneszánsz kibontakozásával veszi kezdetét. A szerző az egyéni öntudatnak a közösségi szerveződésekkel kiválásával azonosítja a fordulatot, amely a későbbiek során összekapcsolódik a kapitalizmus és a protestantizmus folyamataival. Noha a vallásos világkép még mindig meghatározó erővel bír, a személyes hit fokozatosan kezd elszakadni az egyházi intézményrendszer meghatározta szellemiségtől, utat nyitva a „spirituális egyén” kibontakozásának (Burckhardt 1937:70).

Radikálisan eltérő nézeteket vall az individualizmus történelmi körülményeit vizsgálva Alan Macfarlane. Macfarlane az angliai individualizmus keletkezésének okát a rokonsági rendszer alapvetően én-központú vonásában látja, magát a folyamatot pedig időben jóval a reneszánsz elé helyezi. „Valójában a dokumentumaink által lefedett időszakon belül nem lehet olyan időpontot találni, amikor az angol ember ne állt volna egyedül” – fogalmaz írásában. Az általános értelmezésekkel szembe helyezkedve Macfarlane a 13. századi Anglia gazdasági virágzásának okát a technológia fejlettségében, illetve a társadalmi interakciók kiterjedtségében látja. Anglia már ebben az időben gyakorlatilag gyárak

nélküli kapitalista piacgazdaság, amelyet fejlett piaci viszonyok, a munkaerő mobilitása, a föld áruba bocsájtásának gyakorlata, a számviteli tevékenység általános elterjedtsége, valamint a profit realizálására törekvés jellemez (Macfarlane 1979:189–203).

Egyén és közösség viszonyrendszerének megbomlása valószínűleg azonban egy sokkal korábbi történelmi fordulathoz köthető, amely az archaikus társadalmak intézményi gyakorlatában következett be. Marcel Mauss szerint a döntő pillanatra akkor kerülhetett sor, amikor az ajándékozás aktusa kiszakadt a közösségeket összetartó cserefolyamatok totális – mind a jog, mind a vallási élet, mind pedig a leszármazás területére kiterjedő – rendszeréből, és önálló társadalmi gyakorlattá vált, előmozdítva a kereskedelem pénzalapú piaci folyamatainak a fellendülését (Mauss 2004:283). Nagyon leegyszerűsítve a folyamatot azt látjuk, hogy az egyéni cselekvésmódok függetlenednek a közösségtől mint társadalmi intézmények integrált, egymással kölcsönös összefüggésben álló rendszerétől és saját erőre emelkednek, miközben a közösség absztrakt jelleget ölt.

Az individualizmus fogalmiságában újabb elmozdulást a modernitás eszmerendszere hoz. A haladásba vetett töretlen hit – kiegészülve az emberi értelem fensőbbrendűségéből fakadó magabiztossággal, valamint a tudományos megismerés határtalan potenciáljának képességével – a kor emberének meghatározó szemléletévé válik, és beépül a kifejezés fogalmi összetevőibe. Mindez megbontja az egyenlőség eszméjének korábbi jelentéstartalmát. Első lépésként az egyén megszabadul a születési jogok és az egyház által rákényszerített kötelezettségektől, majd ezt követően – valamikor a 18. század végén, „visszaélve” szabadságjogaival – megfordítja az *egyenlőség* és *szabadság* egyenletét. Az így létrejövő individualizmus azonban már nem az egyenlőség univerzális igényében leli meg önkifejeződését, hanem törekvései elkülönöződésében és egyedisége tudatosításában. A két korszak közti hangsúlyeltolódás ellenére azonban a haladás iránya továbbra is ugyanaz marad: bár az egyén bizonytalanul tűnik önmaga társadalmi szerepét illetően, ezzel egy időben mégis határozottan vallja, „hogy az egyetlen szilárd pont önmaga” (Simmel 1950:78-79). Az „egyenlőtlenség individualizmusának” előtérbe kerülése egy bizonyos ponton elkerülhetetlennek tűnik. A fordulat előmozdítója ugyanis nemcsak a biológiai evolucionizmus által támogatott érv, miszerint a faj egyedei közti genetikai különbségek természetszerűleg vezetnek el a

⁶ A fogalom első ismert használata Joseph de Maistre nevéhez fűződik, aki 1820 körül keletkezett írásában az emberi elmét megosztó, a doktrínák elkerülhetetlen fragmentációjához vezető fenyegetésként tekintett a jelenségre (Lukes 1971:46).

hierarchia kialakulásához, hanem az emberi géniusz nagyságába vetett hit mind erőteljesebb jelenléte is. Az a társadalom ugyanis, amelyet a legkisebb közös nevezőre – például az egyenlőség eszméjére – egyszerűsítünk, képtelen a fejlődésre – véli Béteille (Béteille 1986:126–127).

A kisközösségek felemelkedése

A modernitás által kitermelt társadalmi változásokat a hétköznapi ember egyfajta válságként éli meg, és alternatív valóságok kidolgozásába kezd. A kiteljesedés kulcsszava a „jelenlét”, az „odafordulás”, a személyes érintettség. A perifériák felértékelődése a mikrovilágok felé fordítja a figyelmet. A posztmodern kor talán egyik legfontosabb fejleménye a kisközösségek újratemetése iránt megmutatkozó egyre fokozódó igény. Míg ugyanis a hagyományos társadalmak esetében az egyén beleszületett a közösségbe, és többnyire az adott társadalmi–kulturális kényszerfeltételeken belül kereste boldogulását, addig a posztmodern kor emberének gyakorlatilag a semmiből kell létrehoznia azt. Törekvéseit ezért a közösségépítés tudatos szándéka hatja át: közösségeket hoz létre, hogy megteremtse saját kibontakozásának lehetőségeit.

Fokozottan így van ez Magyarországon, ahol az állam egészen a rendszerváltás bekövetkeztéig következetesen elnyomta az alulról jövő kezdeményezéseket. „A kádárizmus sajátos keretfeltételei miatt zöld pártok egyáltalán nem léteztek; az illegális megszgyén – különböző konfliktusok kapcsán – szerveződött autonóm polgári kezdeményezések pedig informális mozgalmak, szubkultúrák formájában a 'második nyilvánosságban', szűk társadalmi bázissal működtek” – fogalmaz Gergely Gyöngyi Sabrina P. Ramet (1995) gondolatait idézve (Gergely 1991:161).

A szocialista diktatúra ugyanakkor nemcsak a közösségek kibontakozását gátolta, de konzerválta egyúttal a modernitás tapasztalatát is, késleltetve mindazokat a nemzetközi szinten már jelenlévő folyamatokat, amelyek lehetővé tették volna többek közt a posztmodern világkép kibontakozását. A rendszerváltást követően ezért a közép-európai régiót – így Magyarországot is – a korszakhalmozódás élménye hatja át. A modernitás öröksége és megkésett projektjei, valamint a posztmodern lehetőségei és ígéretei egyszerre éreztetik hatásukat. Noha a modernitás és a vele párhuzamosan kibontakozó posztmodern világkép az individualizmus megerősödését eredményezi, a folyamat később megfordul,

és a kezdeti fellángolás kiábrándultságba csap át. Ami sokáig csak a Nyugat problémájának tűnt, megkésve bár, de a volt szocialista országokban is általános életérzéssé válik.⁷ A közösségiség érzésének általános romlása és a közvetlen emberi kapcsolatok intenzitása terén tapasztalható visszaesés rajzolódik ki a Nyimi Öko Közösség egyik alapítójának nosztalgikus visszaemlékezésében is:

Amikor én fiatal lány voltam, akkor mi egymáshoz elmentünk és becsöngettünk. Ma kell írni előbb egy sms-t vagy egy emailt, hogy mikor hívhatlak fel? És akkor ő arra válaszoljon, és nem máskor hívhatom föl, hanem akkor hívhatom föl, amikor azt írja, hogy 5-től 6-ig a jövő szerdán föl hívhatom. Mert különben zaklatom őt. Olyan helyzetbe hozom, hogy ő nem tud arra esetleg jól válaszolni, és ettől rosszul érzi magát. (OK)

A fogyasztói társadalom árnyoldalai kiváltotta kiábrándultság, az elidegenedés érzésének egyre fokozódó tapasztalata sokakat ezért öntevékeny cselekvési formák irányába mozdít. A folyamat egyszerűségét érzékletesen szemlélteti a Nyimi Öko Közösség egyik tagja:

Régebben beleszülettek az emberek a közösségbe. Mi létrehozuk azt. (GK)

Mi a közösség? Emberek olyan csoportja, akik egy adott lokalitáson belül élnek mindennapi életüket, vagy inkább olyan alkalmi szerveződés, amelynek jellegzetes találkozási „helye” a virtuális tér, fennmaradásának záloga pedig a közösség önmegerősítése rendszeresen tartott rituális együttlétek, illetve internetes fórumokon zajló kommunikáció által? Lehetséges vajon a közösség általános definíciója, vagy a fogalomalkotás során különbséget kell tennünk a különböző történelmi korszakok, a közösség tradicionális és posztmodern alakváltozatai között?

A posztmodern kor a térbeli viszonyok átrendeződését hozza. Bár a globalizáció továbbra is

⁷ Willette a technológiai fejlődés szülte „embertelen racionalizmus”-ban látja a korszakra jellemző általános szkepticizmus forrását (Willette 2012:1). Hicks szerint a posztmodernre belengő kiábrándultság nem más, mint a modernitástól megörökölt életérzés, amely a kapitalizmus, a piacgazdaság és a tudományos világkép kiváltotta szorongásra vezethető vissza (Hicks 2011:249). Habermas posztmodern kritikáját elemezve Huyssen is hasonló következtetésre jut. Meglátása, hogy Habermas – aki tévesen a neokonzervatívizmussal azonosítja a posztmodernizmust – valójában a németországi modernizáció kudarcára reflektál, és a felvilágosult elme emancipatorikus potenciáljában látja a válság megoldásának egyedüli lehetőségét (Huyssen 1984:31).

napjaink egyik meghatározó folyamata, az univerzális minták egyeduralma korántsem töretlen. A 21. század a piacgazdaság egységesítő hatásának és a populáris kultúra elkülönülődésének feszültségére épül. A két dimenzió ugyan keveredik egymással, horizontjuk mégis teljesen más: míg az egyik globális, addig a másik elsősorban lokális szinten fejt ki hatását (McMichael 2004:XXVI). Hogy az általa vallott értékrendet kibontakoztassa, „a globális folyamatoknak kiszolgáltatót egyén közvetlen környezete felé fordul, sajátos életvilágot teremtve maga körül. A léptékváltás, a globális szinterről való visszalépés önszerveződő kisközösségek születéséhez vezet, amelyek ugyan reflektálnak a globális szinten tapasztalható makrofolyamatokra, azonban egy saját maguk által kidolgozott értékrend alapján fogják össze a széttartó életutakat” (Gyökér 2017:76).

Az önszerveződő kisközösségek jellegzetességei

Egyén és közösség kapcsolata számos olyan általános jellemzővel bír, amely valamennyi kisközösség életében kimutatható. Az önszerveződő kisközösségek kohéziós ereje, vagyis a működésüket meghatározó értékrend, valamint a közösségek szerveződését meghatározó általános társadalmi feltételek, vagyis a posztmodern egyén életvilágából adódó sajátosságok közt kapcsolódások többszintű rendszere jön létre, amely kihat a közösségiség fogalmának jelentéstartományára is, újszerű vonásokkal gazdagítva annak mélyrétegeit. A következőkben ezeknek az újszerű vonásoknak az áttekintésére törekszem.

1. Önszerveződő jelleg

Valamennyi közösség meghatározó jellemzője, hogy önszerveződő társulás, amelynek tagjai valamilyen *távlati víziótól vezérelve, közösségi keretek közt* keresik az *egyéni kiteljesedés* lehetőségeit. Az önszerveződés fogalma mind élő, mind pedig mesterséges rendszerek leírására használatos terminus, amelynek története egészen az antikvitásig nyúlik vissza (Gershenson et al. 2020:391). Míg azonban az önszerveződő rendszerek klasszikus elméletei a rendezetlenséget mint adottságot tételezik, amelyet mindig valamilyen belső, rejtett elv szervez érzékelhető mintázatba, addig az általam használt fogalomban elsősorban a belső motivációk összefogására és kibontakoztatására irányuló erőfeszítés tükröződik, jelentéstartalmában pedig nem a törvényszerűségek, hanem sokkal inkább a „kísérleti jelleg”, a „belső

útkeresés” akár hosszú éveken át is elhúzódó folyamata kap hangsúlyos szerepet. A kísérletezés ugyanakkor nem „esetlegesség”, hanem a „jövőért érzett felelősség”, a társadalmi intézményrendszer elnyomása elől kiutat kínáló esély, amelyet a közösség arculatát meghatározó *víziók* tartanak mozgásban. „Mindékeppen próbálkozni kell olyan dolgokkal, amivel az ember meg tudja váltani az ilyen közhelyeket” – érvel a Davoria egyik tagja arra célozva, hogy új dolgok közösségi szintű megfogalmazása, kísérletező jelleggel történő bevezetése a társadalmi változások – és egy boldogabb jövő – záloga.

Bár az általam tanulmányozott közösségek esetében szintén beszélhetünk egyfajta kezdeti bizonytalanságról, belső szervezetlenségről, a közösségek általában létező modellek tapasztalatát hasznosítva – adott esetben élesen bírálva – kezdik meg működésüket. Az önszerveződés gyakran pont a társadalmi struktúra feloldhatatlan ellentmondásaira válaszul kerül előtérbe. Az önszerveződő kisközösség tehát nem a társadalmi intézményrendszer ösztönző hatására megszülető kezdeményezés, nem piacgazdasági érdekek képviselőjére létrejött csoport, hanem a bürokratikus rend határain túlmutató, általános emberi szükségletekből levezethető társulás.⁸ A kisközösségek létrejöttét vizsgálva elmondható, hogy minden esetben van egy alapító (vagy alapítók), akinek a személye a közösség létrehozását követően azonban háttérbe szorul. Ezt követően a közösség sorsának további alakulását inkább egyfajta „szabad áramlás”, azaz laza, elmosódott elvek mentén körvonalazódó működési koncepció határozza meg, hogy egyik interjúalanyom gondolatait idézzem.

Mivel alternatív, az általános társadalmi kapcsolatok és viselkedési szabályok standardizált viszonyaitól eltérő viselkedésmódokat valósít meg, ezért az önszerveződő kisközösség nem a társadalmi

⁸ Az önszerveződő kisközösségek létrejöttét befolyásoló tényezők szoros hasonlóságot mutatnak Colin Campbell „kultikus milió” koncepciójával. Campbell szerint minden társadalomnak létezik egy állandó jellemzője, a kultúra mélyrétegeiben húzódó, történeti fejlődés által megalapozott dimenziója, amely az *underground* mozgalmak keletkezésének legfőbb ösztönzője. Campbell szerint maga ez a közeg a „kultikus milió”. Bár a kultikus milió belüli irányzatok eltérő sajátosságokkal bírnak, mégis egységes egészt alkotnak. Mindegyikük közös jellemzője ugyanis a domináns kultúrával szemben felvett heterodox pozíció, az egymás iránti tolerancia, az ökümenikus jelleg, a szinkretizmus, illetve az igazság iránt elkötelezett „keresők” intézménye (Campbell 2002:26–28).

struktúrába szervesen illeszkedő, hanem azzal inkább párhuzamosan létező entitás, amely általában homályos késztetésekből, azonos gondolkodású emberek gyakran véletlenszerű találkozásából születik. A tagok csatlakozását vizsgálva azt találjuk, hogy az szinte sohasem hirtelen döntés, váratlan fordulat vagy az egyéni életútban bekövetkezett törés eredménye, hanem lassan formálódó *motivációk* éveken átívelő konklúziója. Érdekes élettörténeti adalékokkal szolgál ezzel kapcsolatban a Nyími Öko Közösség egyik tagja:

Hát én magamtól nem tudom, hogy kerestem volna-e ilyesmit. Nekem az volt az áttérés, hogy beleszerettem a férjembe, aki az alapítás után nem sokkal csatlakozott egy teljesen más történet mentén [a közösséghez]. És valahogy így beleszerettem ebbe is. Szóval nekem ez nem egy ilyen tudatos döntés volt, hogy akkor én egy ilyen ököfalu kezdeményezéshez szeretnék kapcsolódni. (SF)

A belső motivációk és identitáspolitikai stratégiák kapcsolatát vizsgálva szintén sajátos összefüggésekre bukkanhatunk. Az identitáspolitikai törekvéseket a társadalomtudományi elméletek legtöbbször kisebbségek, etnikai csoportok által vívott harcként mutatják be, legfőbb jellemzőjüként pedig a hatalom megszerzéséért folytatott küzdelmet emelik ki (Grossberg 1996, Stachel 2005, Eriksen 2006). Az identitás kialakulása ezért többnyire a szocializáció folyamataival összefüggésben jelenik meg, nem pedig valamilyen „belső igazság” kifejeződéséeként. Interjúalanyaim számára a közösséghez csatlakozás ezzel szemben az egyéni kibontakozás és az önkifejezés lehetősége, nem pedig mozgalmi célok vagy a társadalmi szocializáció elvárásai által vezérelt „program” beteljesítése. A folyamat nagyon sok esetben valamilyen rejtett, belső szándék megvalósulása, amelyet véletlenszerű események sorozata készít elő. A belső motivációk letisztulásának több éven át elhúzódó folyamata tükröződik a Láthatatlan Iskola beszámolóiban is. Egyik interjúalanyom csatlakozása kapcsán elsősorban az idegenségtapasztalat táplálta félelem visszatartó erejét emeli ki. Bár mindig is szeretett volna önkénteskedni, valamilyen közösség tagjává válni, a hátrányos helyzetű gyerekek kiváltotta félelem elmondása szerint hosszú évekig visszatartotta ettől a lépéstől. Közösséghez csatlakozásának gondolata lassan formálódó döntés eredménye volt, amelyet belső érési folyamat előzött meg:

Nyíregyházán, ahol mi laktunk, ott jártam középiskolába, és ott egy szellemi fogyatékos csapat lakott mellettiünk. [...] És oda nagyon sokan

jártak önkénteskedni, de én mindig valahogy nagyon tartottam tőlük. Nem is akartam velük foglalkozni. Azt gondoltam, hogy nincs elég képességem hozzá. [Később azonban] valahogy bennem volt, hogy most már érettebb vagyok, és lehet, hogy már jobban tudok foglalkozni velük. (GV)

Már meglévő, homályos élettörténeti emlékekből bontakozik ki a Concordantia egyik tagjának is a csatlakozási története. Az elfeledett emlékeket egy külföldi utazás élménye idézi meg, a belőlük életre kelő motivációk pedig a hazatérést követően fokról fokra vezetik el interjúalanyomat ahhoz a közösséghez, amelynek jelenleg is a tagja:

Ha jól emlékszem, akkor Kolumbiában volt egy fordulat, amikor ott utaztam. Ott hallottam újra a sámánágról, és ott ismertem fel, hogy én ezzel találkoztam már valahol. És amikor hazatértem, meg szerettem volna keresni, hogy mit találok itthon ezzel kapcsolatban. És emlékeztem, hogy amikor lent voltam egyszer a Művészetek-völgyében még nagyon fiatalon, ilyen 16-17 évesen, akkor egy ilyen kis udvarban énekelt egy sámán a dobjával. Annyira megmaradt bennem az a dal. Ez a Süvít a szél volt Sólyomfi-Nagy Zoltántól. És végül is őt kerestem így meg. És kiderült számomra, hogy milyen szép hagyománya van ennek itthon. És az első látomás keresésén találkoztam Arikánnal. És így kerültem ebbe a csapatba. (Adrienn)

4. Megélés

Anthony Cohen meggyőződése, hogy az egyén és a közösség önmeghatározásának forrása a „másikkal” való szembesülés, az ellentétek megkonstruálásának belső igénye. A közösségeken belül kialakult ellentétek azonban mindig részlegesek. Működésük során a durkheimi elv, a belső alkotórészek komplementaritása, érvényesül. Az egész tehát mindig több mint az őt alkotó részek egyszerű összessége, hisz összefogja az ellentéteket, és számos értékrend- és viselkedésmódbeli dimenzióval gazdagítja a kapcsolatok belső viszonyrendszerét. Noha a közösséget ellentétek uralják, az egyének közötti szembenállás csak látszólagos. A közösség ugyanis mindig egy másik közösségtől való elkülönböződés által nyer öngazolást (Cohen 1985:115–118).

A Cohen által lefestett közösségkép a hatalommal szembeni szimbolikus ellenállás formáját ölti, amely a társadalmi élet számos területére kiterjed, átfogva a nemi szerepek, a lokális érdekek, illetve a kormány által megfogalmazott *policyk* területét is.

Cohen az identitáspolitika fontosságát hangsúlyozza, amelyet a nyilvánossággal, a társadalmi diskurzussal köt össze. Bár az identitáspolitikai megfontolások az általam vizsgált kisközösségek életében is fontos szerephez jutnak, működésük azonban sokkal kisebb területet fog át, és célkitűzéseik sem emelkednek a társadalmi diskurzus szintjére. Bár létrejöttüket sok esetben valamilyen *távlati vízió* – egy utópisztikus társadalom megteremtésének az igénye, a szabadság megélésének a vágya, a nőiség jellemzőinek a kibontakoztatása vagy éppen a társadalom szélére sodródott családok életkörülményeinek a javítása – motiválja, ezek a törekvések mégsem válnak kizárólagos mozgatóerővé.⁹ Nincs politikai küldetéstudatuk sem, illetve ha van is, az csupán apró hozzájárulásként jelenik meg valami „felsőbb jó” majdani elérése érdekében. Mivel az önszerveződő kisközösségek nem tartják szükségesnek, hogy a társadalom széles tömegei megismerjék őket, ezért elsősorban a saját életviláguk, a saját szubkultúrájuk kijelölte határokon belül maradván törekednek céljaik megvalósítására, átfogó stratégiák kidolgozása helyett pedig a „megélésre”, a „jelen pillanatában elmerülésre” – azaz *közösségiség, önkifejezés és időbeliség* kapcsolatának az elmélyítésére – helyezik a hangsúlyt.¹⁰

Bár a Concordantia Carpathensis tagjainak szemléletében a messianisztikus küldetéstudat mint *vízió* meghatározó motivációs erőként van jelen, a buktatókkal tarkított életutak pedig az *önkifejezésre törekvés* látható jeleit hordozzák magukon, a beszámolóban mégis az „elköteleződés”, a Teremtővel és a közösséggel való „eggyé válás” megélése dominál:

Vannak pontok, amikor eljutok egy olyan állapotba, amikor azt érzem, hogy rálátok az életemre, rálátok arra, hogy mi miért van, rálátok arra, hogy ki voltam, mi vagyok, merre tartok. [...] Merthogy valójában azt vallom, hogy Isten nem rajtunk kívül, hanem bennünk van. Amikor én megélem magamban ezt a forrást, ezt a teremtő

⁹ Noha távlati terveik első látásra a társadalmi mozgalmakkal rokonítja őket, az önszerveződő kisközösségek nélkülözik a mozgalmi jelleget. Nem céljuk a társadalmi átalakulás, sem pedig a „dinamikus terjedés”, ahogyan azt Szabó Máténak a társadalmi mozgalmak jellemzőit összefoglaló elemzése kapcsán várhatnánk (Szabó 1988:150).

¹⁰ A „megélés” szubjektív élménye változatos terminológia mentén mutatkozik meg az egyes közösségek szóhasználatán belül. A kifejezés a Davoria tagjainál a „transzállapot” és a „flow”, a nyimieknél a „munkásság”, a Láthatatlan Iskola esetében pedig a „hobbi”, illetve a „kibontakozás” fogalmában ölt testet.

minőséget, és eggyé tudok válni ezzel az erővel, akkor én egységben vagyok önmagammal, egységben vagyok a mindenséggel és minden élőlényel. (Arikán)

A szórakoztatóipar kínálta lehetőségek elutasítása a Davoriát is a jelen megélése felé mozdítja. Bár alapvetően előadói csoportként működnek, a zenekar tagjai mégsem saját hírnevük elmélyítésén munkálkodnak, hanem közösségük működtetését helyezik előtérbe. A Davoria a valósághoz való visszatérést, a fogyasztói társadalom által elhomályosított realitás ismételt birtokba vételét hirdeti. A mozgalom csak ezáltal lehet képes ellensúlyozni azt a veszélyt, hogy absztrakt dimenziót öltön, és végül megszűnjön, ahogyan az a *CzechTek*¹¹ esetében végül be is következett. A megélés ezért számukra (és a többi kisközösség számára is) az *intézményi hatalommal szembeni lázadás* egy formája. Az irányzatot meghatározó alkotói gyakorlatról – a valóság megélésének követelményéről – a következőket meséli a csapat egyik tagja:

Most itt volt ez a pandémiás szarság, és az emberek rohadtul elszakadtak a valóságtól. Az emberek virtuális életet éltek a világhálón, ahol tők sok információ van, meg minden. De hogy pont ez az, hogy amit csinálunk, meg megtapasztaltunk, hogy az nem ilyen. Hogyha csinálunk egy ilyen valós dolgot, akkor igazából tényleg az van, ami van, így a közönség számára is. És az embereknek ez rohadt fontos, hogy ilyen hús-vér legyen az egész. (Telesport)

A felzárkóztatáson és képességfejlesztésen túl a Láthatatlan Iskola célja hátrányos helyzetű, átmeneti otthonokban élő gyerekek esélyegyelőségének a növelése. A társadalmi igazságosság iránti elköteleződés elemi szinten hatja át a beszámolókat, amelyeknek különös hangsúlyt ad a gyerekek sorsa iránti felelősségvállalás. Az oktatási tevékenység általános természetéből adódóan a hangsúly a folyamatkövetésre, a tanítási órák rendszeresítésére, a mentor és a mentorált közötti belső kötelék megerősítésére helyeződik, szemben a konkrét célok végrehajtása diktálta intézményi politikával. A mentori tevékenység egyénre gyakorolt hatását a következőképpen próbálja összefoglalni az alapítvány egyik vezetője:

Nemcsak a gyerekeknek segítünk, hanem a mentoroknak is. Ők is visszajeleznek, hogy mennyire jól esik nekik, hogy itt lehetnek. Mindig fel szoktuk olvasni, hogy miket jeleznek vissza a haladási naplójukban. Vagy amikor találkozunk és

¹¹ A 2003 és 2006 között, Csehország területén tartott *tekniválok* összefoglaló neve.

beszélgetünk, akkor látjuk, hogy nagyon boldogok. Hogy nem úgy élik meg, mint egy munkát. [...] Egy hobbivá alakul át. Szeretnek járni, felkészülnek rá. Ők is várják az órát. Meg ugye közösségben lenni, ez tulajdonképpen nagy segítség. (KK)

Bár mindegyik közösség életét áthatja egyfajta *küldetésstudat*, és motivációs erőként jelen van a *közösségiség megélésének vágya*, az általuk megfogalmazott célok nem mindig fordíthatók le konkrét tervekre, gyakorlati cselekvésmódokra. A közösségek mindennapjaira gyakran a belső útkeresés bizonytalanságának árnyéka vetül. Ez az életérzés figyelhető meg a Nyimi Öko Közösség egyik tagjával rögzített interjúm során is. Interjúalanyom szerint esetükben az éveken át elhúzódó fogalmi bizonytalanság tisztázása nyitott utat a közösségi összetartozás megélésének mélyebb dimenziói felé:

Annak idején, amikor megalapítottuk ezt a közösséget, akkor egy nagy keresésben voltunk, hogy hova menjünk, hogy csináljuk. És egy nagyon fontos tudatosítási pont volt, amikor az egyik tagunk azt mondta, hogy igen, mi egy közösség vagyunk, amelyik ökofaluhoz keres helyet. És ez mindannyiunkat egy kicsit megállított. Mert persze a közösség nagyon fontos, és én állandóan ezen lamentálok, de ennek a kimondása, átfogalmazása teremtett egy teljesen új szakaszt az életünkben. (OK)

5. Kollaboráció

A hagyományos közösségek széthullása a közösségtanulmányok szinte állandóan visszatérő motívuma. A szerzők a bomlás folyamatát akaratlanul is magának a közösségiség eszméjének a hanyatlásával kapcsolják össze, amelyet a földrajzi beágyazottságnak – vagyis a lokalitás, a szomszédság dimenziójának – a közösségek működésében betöltött elsődleges szerepén keresztül vizsgálnak. Bár a közösségi kötelek meggyengülésének okaira számos magyarázat született, úgymint a munkaidő egyre fokozódó nyomása, az elektronikus szórakozási lehetőségek terén tapasztalható robbanás, a kétkezes családmodellek megjelenése vagy például a nők fokozott munkavállalása, Robert D. Putnam szerint azonban ezek közül egyik sem támasztja alá egyértelműen a hanyatlás tényét. Amiben tényleges elmozdulás tapasztalható azonban, az a kertvárosok, illetve peremvárosok iránt megnövekedett kereslet. A hanyatlás magyarázatát ezért sokkal inkább a szuburbanizáció jelenségének előretörésében kell keresnünk, mintsem a fent említett változásokban – véli Putnam. Bár a kertvárosi életmód számtalan

előnyvel rendelkezik a városban lakással szemben, mint amilyen a nagyobb élettér, a tágasabb családi házak, az olcsóbb bevásárlóközpontok, a folyamatnak számos negatív hozadéka is van. Mivel a munkahelyek többsége továbbra is a városok belső kerületeire koncentrálódik, a kertvárosok terjeszkedése az otthon és a munkahely közti ingázási idő megnövekedését eredményezi. Az autóban vagy a tömegközlekedési eszközökön eltöltött idő mellett, hogy a családoktól, a szomszédoktól, a közösségi összefüggésektől rabolja el az időt, fokozza a társadalmi szegregációt, valamint a közömbösség, érdektelenség mértékét is, ezzel együtt pedig gyengíti a közösségi kötelek megtartó erejét (Putnam 2000:197–232).

A modernitás kapcsán ugyan helytálló lehet a tradicionális közösségek felbomlásáról beszélnünk, a közösségiség jelensége terén bekövetkezett változások esetében azonban sokkal inkább átalakulásról – hanyatlás helyett a közösségiség érzésének újrafogalmazódásáról – van szó. Az általam vizsgált közösségek életében elsősorban a lokalitás determinisztikus jellege az, ami megkérdőjeleződik. A *tér szerepe* negatív előjelet vesz fel. Elsődleges szervezőerővé a földrajzi koordinátáktól függetlenedésre törekvés lép elő. Bár a lokalitás egy-egy kisközösség esetében továbbra is befolyásoló tényező lehet – mint például a Nyimi Öko Közösség vagy a Concordantia Carpatiensis esetében – a hangsúly az „együttműködésre”, a „csapatmunkára”, a „közös problémamegoldásra” helyeződik át, amelynek azonban korántsem előfeltétele a territoriális jelleg. Az önszerveződő kisközösségekben a lokalitás uralta térbeli zártsággal szemben a hasonló típusú csoportokkal való „kollaboráció”, a „határszegés” általános gyakorlata kerül előtérbe, amelynek kibontakozását a *kommunikációs módok* változatos eszköztára segíti elő.

A kollaboráció posztmodern vetületének lényegi alkotóeleme, hogy a motivációk, világnézeti megfontolások nem állnak meg egy-egy kisközösség határánál, hanem más csoportokban is kimutathatók.¹² A hasonló világképpel, értékrenddel rendelkező közösségek közös forrásból merítik

¹² Az önszerveződő kisközösségek látszólagos egyedisége nem jelent hermetikus zártságot. A globális méreteket öltő parasztmozgalmak napjainkban tapasztalható fellángolása például képes közös horizonton egyesíteni a földrajzilag egymástól hatalmas távolságokban élő, eltérő kulturális hagyományokkal rendelkező csoportok tagjait, közelítve azok gondolkodásmódját, a világ működéséről vallott nézeteit (McMichael 2008:221).

ismereteiket. Tudnak egymásról, figyelemmel kísérik egymás tevékenységét, gyakran együtt szerveznek közös eseményeket, amelyek szintén hozzájárulnak szervezeti-működési, valamint értékrendbeli párhuzamok kialakulásához. A sámánnök csoportjának vezetője, Arikán, folyamatosan járja az országot, sámánisztikus rítusokat vezetve. Az összejövetelek résztvevői bár sokszínű közegből érkeznek – lehetnek egy dobkör, egy meditációs kör, de akár egy jógcsoport tagjai is –, mégis hasonló világlátással, értékrenddel, motivációkkal bírnak. A Davoria eseményeit rengeteg olyan érdeklődő is látogatja, akik nem feltétlenül elkötelezett hívei a *free tekno* irányzatnak. A bulik ennek ellenére szoros együttműködés mentén megvalósuló alkalmak, amelyek létrehozásába gyakran külföldi technikusok is bekapcsolódnak.¹³ Mivel az anyagi feltételek szűkössége miatt a hangsúly a kollaborációra, a kölcsönös együttműködésre, az improvizációra helyeződik, egy-egy esemény dimenziója messze túlmutat a hazai könnyűzenei szcéna profitorientált, standardok mentén rögzült rendszerén:

Sokkal inkább ilyen DIY-dolog az egész. Tehát ők maguk csinálják, építik fel, állítják be. Most ehhez képest a programok, amiket így megnézhetsz a városban, azok a kurátorok által idehozott események a legtöbb esetben. És ennél azért jóval nyitottabb sztori szerintem így az egész. Meg a másik része, ami még fontos eleme szerintem, az improvizáció. Tehát egy Sziget Fesztivál esetén az így nagyon előre ki van találva, hogy mi, hogy. A statikusok, meg mindenki leméretegi, hogy az jó-e, ahogy van. A színpad nem fog felborulni, egyebek. (Telesport)

A nyimiek önmagukat *intencionális* közösségnek tekintik, közösségük működését pedig az együttműködési szándéokra alapozzák. Bár más szervezetekkel és csoportokkal elsősorban ökológiai témák mentén keresik a kapcsolódás lehetőségeit, nyitottak azonban új ötletekre is. A Nyimi Öko Közösség környezettudatos csoportok sokaságával tartja a kapcsolatot, szüntelen merítve a rokon kezdeményezések ötleteiből. 2021 júniusában szalmabála kitöltőfal építésre került sor a közösségi földjükön. Nem sokkal előtte a Karátson Gábor Kör kötetét

¹³ Christoph Fringeli, a *free tekno* mozgalom teoretikusa szerint a szolidaritás és együttműködés az önszerveződő rendezvények természetes velejárója. Az a körülmény pedig, hogy a rendezvények nem hierarchikusan szervezettek, hogy mindenki szabadon hozzájárulhat a bulik élményéhez, a közösségiség és az önkifejezés egységét erősíti.

népszerűsítették, amely a Föld napja alkalmából jelent meg, de felkarolták a méhek és termelők megmentéséért indított polgári kezdeményezést is. 2021 decemberében faültetést szerveztek, amelynek keretében a résztvevők több mint 700 fát ültettek erdősítési céllal közösségi területükön, az Ököréten. A posztmodern életutak polifon természete – azaz az általános működési elveknek egyszerre több szintéren is kibontakozó folyamata – érzékletesen rajzolódik ki interjúalanyom beszámolójában:

Hogyha valakinek kell egy szerszám, akkor átmege a másikhoz. Ugye én nem vagyok lent [Nyimben], tehát én ebből a folyamatból kimaradok. Amiben viszont én részt veszek, az egyrészt a közös, nagy programok. Tehát értem ezalatt a házépítést, a faültetést, a nyílt napokat vagy éppen az ilyen találkozónak a megszervezését, leveleznylését. A másik pedig az, hogy vannak azok a folyamatok, amelyek alapvetően a közösségnek az életét határozzák meg. Tehát a földvásárlás. Az, hogyha házat építünk, akkor összedobjuk a pénzt, stb. (TM)

A Láthatatlan Iskola alapító okirata az elméleti célokra túl az együttműködés számos gyakorlati aspektusára is kitér. Ezek értelmében a Láthatatlan Iskola feladatainak ellátása érdekében együttműködik a család- és gyerekgondozókkal, oktatási tevékenysége előmozdítása érdekében pályázatokon indul, támogató, szponzoráló tevékenységet folytató cégeket toboroz, illetve pénzbeli és eszközadományokat gyűjt a gyerekek oktatásának megsegítése érdekében. Az iskola működési helyszíne szintén a kollaboráció előmozdítója:

Az ideális tér nekem kicsit olyan, mint amiben most is benne vagyok. Hogy nagyon sok olyan ember vesz körül, aki érdemben felhasználható tanáccsal tud szolgálni. És tényleg nem csak azt mondja, hogy ez rossz, ez meg jó, hanem meg tudja mondani, hogy miért rossz, hogy miért jó. Mert, hogy nyilván ebből építkeznek az ember. (MÁ)

7. Rituális tér

Érdekes körülmény, hogy a földrajzi meghatározottság mind a tradicionális társadalmak, mind pedig a posztmodern kor jellemzőit vizsgáló szerzők munkáiban kitüntetett szerepet kap. Nádasi Éva hagyományos közösségeket elemző írásában kiemeli, hogy a közösség legfontosabb ismérve területi meghatározottsága, a „közös terület és lakóhely birtoklása, mely nélkül tényleges közösség ki sem alakulhat” (Nádasi 1987:68). Hasonlóan

idealisztikus kép köszön vissza Delanty elemzésében is, aki a posztmodern közösségek újjászülésének lehetőségét a tér utáni vágyódásban, a tér ismételt birtokbavételében látja. A lokálitás előnyeit Delanty szerint még a transznacionális mobilitásban, illetve a globális méreteket öltő kommunikációban rejlő lehetőségek sem képesek igazán pótolni (Delanty 2010:158).

A közösségi lét Delanty által megrajzolt vágyképek kiindulópontja a posztmodern fordulat hatására megváltozott tér koncepciója. A technológiai fejlődés a szomszédság újfajta tapasztalatát hozza, amelyben a távolság érzete feloldódni látszik. A globális minták beépülnek a tér lokális dimenzióiba, és a helyi történések hajtóerejévé válnak. Bár a kultúra hagyományos formáinak jelenléte továbbra is meghatározó, az egyes területek közötti kapcsolatok mégis töredékessé válnak, mivel a régiók többé már nemcsak saját folyamataiknak vannak alávetve, de jelen vannak egyúttal mindegyik más szegmensben is korlátozó vagy ösztönző erőként (Appadurai 1996:35).

A globális és a személyes tér szerkezetében bekövetkezett változások kihatnak az általam kutatott kisközösségek mindennapi életére is. A közösségek földrajzi kötődése fellazul. A tér alkalmi jelleget ölt, a közösségi lét interperszonális jellemzői pedig kiegészülnek a virtuális valóság kommunikációs határokat átszelő dimenzióival. Mindegyik közösségről elmondható, hogy a tagok közötti kommunikáció összefogásában az internetes levelezés, a közösségi platformokon való jelenlét döntő szerepet játszik. A Davoria csapatának sarkalatos találkozási helyszíne a zenekar Facebook-csoportjának virtuális tere, amely egyfajta multikulturális csoportként működik, és nemzetközi DJ-knek is platformot biztosít. A Nyimi Öko Közösség online eseményeket, workshopokat szervez, amelyek célja a közösség működési alapelveinek népszerűsítése. A terek sokrétűsége a Láthatatlan Iskola tagjainak beszámolóiban is megjelenik:

Nekem hatalmas internetes életem van. Van olyan barátaim, akikkel soha nem találkoztam, de hat éve majdnem mindennap beszélünk. [...] Egyik legjobb barátom külföldön él. Évente talán egyszer találkozunk. Én személyesen nagyon jól elvagyok abban a közegben is, de mind a kettő tud hiányozni. Mind a kettőnek megvan a maga varázsa. Ha folyamatosan közösségekben vagyok, azt is nagyon élvezem. Meg azt is nagyon élvezem, ha otthon vagyok a számítógépem előtt. (KK)

A virtuális térben rejlő potenciál a Concordantia

Carpatiensis esetében is meghatározó jelentőséggel bír. A tagok közötti összekötő híd az internet világa. A küldetésüket összefoglaló manifesztációt a csoport vezetői Facebook oldalukra töltötték fel, és közösségi eseményeik is itt kerülnek meghirdetésre. Az internet a személyes kapcsolattartásnak is az egyik sarkalatos helye:

Vannak, akikkel közvetlenebb, emberi kapcsolódásaim is vannak. Tehát barátokunk. Akár a Facebook segítségével is tudunk egymás eseményeiről. Tehát azt így figyeljük, hogy ki milyen folyamatban van benne, akár a közösségen kívül is. [...] Ez a közösség nem együtt él, nem egy helyen, hanem van egy hívószó, amire mozdulunk. (SzI)

A tér szerkezetében bekövetkezett változásokat – különösen a hálózatiság szerepének felértékelődését – sokan negatív fordulatként értékelik. Andrew Clark a „hely” képzetének feloldódását az információs technológiák terén bekövetkezett fejlődésből eredezteti, és a közösségiség szempontjából alapvetően destruktív folyamatként szemléli. Clark meglátása, hogy a lokálitástól függetlenedés a társadalmi izoláció előmozdítója, amely egy alapvetően bizalmatlan, a kollektív folyamatok iránt kevésbé elkötelezett embertípus kialakulásához járul hozzá (Clark 2007:23–27).

Az internet kapcsán megfogalmazódó félelmek, miszerint a hálózat az elnyomás, a politikai manipuláció eszköze, amely az egyéni életvilágok gyarmatosítására tör (Landow 1992:27), az általam vizsgált kisközösségek mindennapjait vizsgálva ugyanakkor alaptalannak bizonyulnak. Számukra az internet csak egyszerű kommunikációs eszköz, amely sohasem lesz képes pótolni a személyes, *face-to-face* jelenlétből fakadó „kapcsolódás” és „kölcönösség” érzését. (A „valósághoz visszatérés” talán ezért is kap kiemelt szerepet alapelveik közt.) A közösségek tagjainak meggyőződése, hogy bár a virtuális tér nyújtotta lehetőségek sokrétűek, a hely, ahol az identitás ténylegesen ki is teljeshedhet, a konkrét fizikai tér, legyen az egy állandó lakhelyül szolgáló település vagy egy alkalmi jelleget öltő lokalitás, amely a közösségi rítusok ideiglenes otthonául szolgál.

Az általam kutatott közösségek fennmaradásának záloga az összetartozás érzésének megerősítése rendszeres összejövetelek, közösségi rítusok által. Az önmegerősítés alkalmi a tér rituális átalakulását, a spirituális dimenzió felerősödését eredményezik, és az összetartozás érzésének sokkal intenzívebb megélését teszik lehetővé a pillanatnyiség kiváltotta sűrítettség által. A tér ebben az összefüggésben az ideális világ archetípusa: víziók és működő értékek

olyan birodalma, amelyek a közösség tagjainak világnézetét alapvetően meghatározzák. A sámánnök csoportja folyamatosan változó közegben tartja öszjeszövegeteit. Legyen az a Duna-part, a Pilis, egy budapesti belvárosi lakás vagy egy falusi ház kertje. Szertartásaik szintén széles skálán mozognak a kunyhószertartástól kezdve, a vízszertartáson át a dobkészítés, a családigazítás rítusáig. Öszjeszövegeteik az érzéki valóság és a spirituális dimenzió találkozási pontjai, az egyén, a közösség és a szellemvilág közötti kötelékek megerősítésének alkalmi. A *free tekénők* elhagyott gyárépületek, kiürült kaszárnyák folyamatosan változó helyszínein közt vándorolnak, de adott esetben akár *live stream* események formájában is találkoznak. A tér esetükben is új felhangot kap: a bulik helyszínéül szolgáló alkalmi, már-már posztapokaliptikus közeg a szabadság megélésének záloga, egy teljesebb élet megvalósulásának ígérete. A tagok meglátása, hogy a kötöttségek egy folyamatosan változó világban a közösségiség megélésének lehetőségeit csorbítják:

Pont a helyhez kötetlenség, ami inkább az izgalmak benne, mint az, hogy létrehozunk valami közösségi-spirituális akármit. Ami amúgy tök jó, de egy szempontból röghöz kötődés is, ami egy ilyen repetitív sztorivá válik. Itt azért az izgalmak az, hogy mozognak, folyamatosan történik valami, nincs ilyen röghöz kötöttsége az egésznek. (Üriember)

A spirituális dimenzió jelenléte a nyimiek esetében is megfigyelhető. A tér a közösségi alkalmak, illetve a rendszeresen szervezett öszjeszövegetek során átalakul. Fizikai jellemzői rituális vonásokkal egészülnek ki, a különféle nyilvánosan meghirdetett események dramaturgiáját erősítendő. A bemutató napok, *workshopok* beköszönő köre során a résztvevők szertartásosan egy öreg diófa körül foglalnak helyet, és így osztják meg egymással céljaikat, terveiket, eddigi élettapasztalataikat. Az étkezések előkészítése közös erőfeszítéssel valósul meg, elfogyasztása pedig a közösségi térben, együtt történik. Különösen absztrakt dimenziót ölt a rét, a közösség majdani élettere, amely jelenleg kaszálóként funkcionál. A terület ökológiai rendszerének helyreállítása, „gyógyítása” jelenleg is zajlik. A nyimiek itt tervezik létrehozni a Csend Házát, amely egyfajta spirituális központként működne majd a közösség életében. A rétre mintegy húsz perces zárandokút után lehet a faluból feljutni. A bemutató napok csúcspontja gyakorlatilag az Öko-rét megtekintése, amelyre mindig a nap végén, gondos felvezetést követően kerül sor. A rét rituális funkcióját a köré szövődő

változatos jelentésrétegek is erősítik. A terület nemcsak környezetvédelemmel kapcsolatos narratívát hordoz, hanem egy olyan életmód megtestesítője is, amelynek célja a világ ellátórendszereitől függetlenedés, az önellátásra törekvés. Az ökológiai célokon túl ugyanakkor helyt ad olyan művészeti installációknak is, amelyek az embernek a tájhoz való kötődését erősítik, és önreflexióra sarkallnak.

A tér szerepe a Láthatatlan Iskola esetében is új értelmet nyer. Az intézményi kötöttségek ellenére az iskola többdimenziós terekben gondolkodik. Az ideális tér számukra komplex célok összegződése: olyan dinamikus, változtatható határokkal bíró közeg, amely egyszerre szolgálja a közösségiség érzésének és az egyéni habitusnak a kiteljesedését:

Az biztos, hogy körbevenni magunkat más társaságokkal is. Tehát nem elszeparálódni. Tehát nem az lenne, ahogy ez a mi területünk, és ott csak mi vagyunk, hanem tényleg ez a közös tér, ez nagyon jól kihasználja az egészséget. Sosem üres ez a közös tér, és ez nagyon jó, nagyon fontos. (KK)

8. Polifon életutak

A posztmodern kor egyik sajátossága polifon életutak kialakulása. Az egyén munkája, érdeklődése révén az élet egyszerre több területe felé is elkötelezett. Látszólag egymást kizáró területek felé. A munkahely és a mindennapi élet kötelezettségein túl bírhat klubtagsággal, tagja lehet egyesületeknek, alapítványoknak, vallási felekezeteknek. Vállalhat önkéntes tevékenységet és hódolhat különféle hobbiaknak is. Mindezeket túl pedig bekapcsolódhat egy általa választott közösség építésének belső folyamataiba.¹⁴ A polifon jelleg azonban ellentmondássonoságot szül. Egyfelől az állam igyekszik fokozott nyomást gyakorolni az egyénre, és intézményesített életútprogramjai révén ellenőrzése alá vonni életének időbeli tagolódását. Másfelől az egyén megpróbálja az erőszakos „szocializációt” ellensúlyozni, és a hatalom kontrolljától félreeső területek felé

¹⁴ Fontos ugyanakkor kiemelni, hogy az egyéni életút kibontakoztatásának igénye nem korlátozódik kizárólag csak a posztmodern korra. A 19. századi polgárosodás szintén számos lehetőséget kínált az egyéni kiteljesedés számára a különféle olvasókörök, nőegyletek, vallásos társulatok fórumain keresztül. Ugyanakkor úgy vélem, a polifónia igazán csak napjainkban válik immanens sajátossággá. Az általam tanulmányozott közösségeken belül ugyanis nem kizárólag csak érdeklődésről, formális tagságról beszélhetünk, hanem egy „párhuzamos” valóság kiépítésének és mindennapi működtetésének igényéről is.

fordulva olyan tevékenységekbe fogni, amelyek kereitei közt szabadon kibontakozhat. A többszólamúság, a heterogén jelleg az egyéni értékrend szintjén is megmutatkozik. Mivel az egyén többfelé elkötelezett, ezért értékrendje is „töredezettséget” mutat: az egyéni életút horizontján gyakran jelennek meg a személyes múlttal vagy az adott térség szociokulturális hagyományaival összeegyeztethetetlen értékek. „Valaki lehet IT-s, forgathat filmet és lehet akár ökokertje is ezzel egy időben: értékei, értékrendje az adott életút horizontja által kijelölt preferenciákból fog összetevődni, amelynek látszólag egységes rendszerébe idegen területekről érkező értékek is beszüremlenek” (Gyökér 2017:87).

A kisközösségekre jellemző polifon karakter a modernitástól megörökölt intézményesített életút mint *hagyomány* és a létfenntartás kényszere szülte pénzkeresés mint *gazdasági stratégia* bírálatából, illetve a *térhez* mint általános emberi feltételrendszerhez való viszony ösztönző erejéből meríti legfőbb sajátosságait. Mivel a kisközösségek elsősorban belső motivációk, nem pedig gazdasági célok mentén szerveződnek, ezért tagjaik minden esetben rendelkeznek valamilyen polgári foglalkozással, amely megélhetésüket biztosítja. A stabil munkahely ugyanakkor lehetőséget teremt arra is, hogy kérésük egy részét az általuk választott közösség építésébe visszaforgassák. A többszólamúság további következménye, hogy a közösségi alkalmak rituálisan elkülönülnek a munka és a mindennapok hagyományos világától, mintegy ellenpontoszák a társadalmi lét monotonitását. Az egyén gyakorlatilag két életmód, két hivatás közt „ingázik”, időről időre kilépve a polgári lét megszokott keretrendszeréből.

Bár sokak szerint a közösségi létben való teljes feloldódás a kiteljesedés alapvető követelménye, az általam tanulmányozott csoportok nem törekednek arra, hogy úgynevezett „életközösségeket” hozzanak létre. (Távoli célként ugyanakkor ez a lehetőség ott lebeghet a Concordantia és a Nyimi Öko Közösség tagjai előtt.) Meglátásuk, hogy annak esélye, hogy valaki kizárólag csak a közösségnek szentelje életét, és a közösség tagjaként megvalósítsa a kiteljesedés olyan fokát, amely mellett többé nem kényszerül semmilyen kereső tevékenységre, a jelenlegi társadalmi feltételek mellett nem elképzelhető. Az általam tanulmányozott közösségeknél ezért az elköteleződés sajátos kettőssége rajzolódik ki. Noha interjúalanyaim számára nem lehetséges az eddigi életükkel való radikális szakítás, nem tudnak maradéktalanul azonosulni a munkahelyük által propagált értékekkel sem. Ezért inkább egy olyan köztes

létformában gondolkodnak, amelyen belül mindkét „énjük” – az „irodai alkalmazott”, a „jogász” vagy „vállalkozó” polgári dimenziója kiegészülve a „földműves”, a „zenész” vagy éppen a „spirituális vezető” alakjával – szabadon kibontakozhat. A párhuzamos életutak fenntartásának igénye érzékletesen tükröződik a Nyimi Öko Közösség egyik tagjának beszámolójában:

Nekem fontos az, hogy meglegyen ez a kettőség. Tehát hogyha én leköltözök valahogy egy ilyen közegbe permanensen, tehát csak ott élni, én úgy érzem, hogy azért lennének [...]. Itt vannak olyan dolgok, amik ott nincsenek, és nekem hiányoznának. Arról meg nem is beszélve, hogy az életem azért itt zajlik. Ideköt egy csomó minden. Itt vannak az ismeretségi, baráti köreim. (TM)

A több szálon futó életutak kiteljesedésének előmozdítója gyakran az „önkéntesség”. Az önkéntesség nemcsak világnézeti elmozdulásra, az önmegvalósítás hátrahagyására, adott esetben utazásra ösztönző jellemző, hanem olyan gazdasági stratégia, amelyen belül a segíteni akarás a haszonszerzéssel szemben tematizálódik. Az önkéntesség gyakran generációs határvonal is, amely határozottan elválasztandó az idősebb nemzedék gondolkodásmódjától. A szülői házban átélt generációs különbségek kapcsán a következő emlékeit osztotta meg velem a Láthatatlan Iskola egyik tagja:

Például az én anyukám, ő olyan volt az elején a Láthatatlan Iskolával, hogy látta, hogy belerakok egy csomó időt, és akkor így mondta, hogy lehetne normális munkád. Mondtam, hogy van normális munkám, és ezt a szabadidőmben csinálom. De az ő idejében ez tőkre nem volt menő, tőkre nem volt keletje, hogy ő még valamit azon kívül, hogy dolgozik, meg a családjánál van, még csináljon valamit önkéntesen. Kellott pár hónap, amíg elfogadta, nem is elfogadta, hanem megértette, hogy ez hogy működik. (MÁ)

A standardizált életút megfogalmazta elvárások legnehezebben talán a Davoria tagjai számára feldolgozhatók. A polgári hivatás mint társadalmilag elvárt norma számukra kényszerű megalkuvás, amellyel a szabadság fogalma kontrasztál. A Davoria esetében tehát nincs tartós együttlét, nincsenek az élet valamennyi területét lefedő cselekvésformák. Csak a bulik spontán közegében tetőző közösségi élmény van, amely az esemény végeztével azonnal szerte is foszlik, hogy egy újabb összejövétel alkalmával támadjon fel ismét. A bulik pillanatnyiságával párhuzamosan ugyanakkor mindig ott van a társadalmi valóság és annak elvárásai:

Amikor gyerek voltam, nem tudtam teljesen beilleszkedni a sima társadalmi rendszerbe. Nem éreztem magam jól. Mindig kerestem egy olyan valamit, ami más. Ahol hasonló emberekkel tudok találkozni, akik hasonlóan gondolkodnak, mint én. Szóval nekem ilyen szempontból fontos része az életemnek [a free tekno]. Persze nekem van munkám, kell keressek pénzt. Szóval nem egy hippy vagyok, egy remete a hegyekben. Próbálom így balanszírozni az életemet, hogy tudjak egy bizonyos módon beilleszkedni a világba, amennyire kell, de hogy meg tudjam tartani a szabadságomat a gondolkodásban és a művészetben. (Thalium)

11. A szimbólumrendszer hibriditása

Mary Douglas szerint a modern ember vilásképe a feldarabolódás felé halad. A kultúra archaikus társadalmakra jellemző szimbolikus egysége a tudományos világgép felemelkedésével szétesett, és nem képes többé átjárást biztosítani az élet különböző szegmensei közt. A folyamat negatív hozadéka számottevő: a fogalmak felbomlása okozta bizonytalanság és töredezettség a modernitás emberének általános életérzésévé válik (Douglas 2003:80). Az önszerveződő kisközösségek mikrovilága ugyanakkor az integráltság magasabb fokát mutatja a tudományos narratívákhoz képest. Az általam vizsgált közösségek sajátos szimbólumrendszerrel működtek, amely legerősebb formájában a rituális térben tör felszínre, és az összefüggések során használt öltözékekben, tárgyi kultúrában, ritualizált cselekvésmódokban és különféle nyelvi kijelentésekben mutatkozik meg leginkább. Szimbólumhasználatuk ugyanakkor nem korlátozódik kizárólag csak a közösségi összefüggésekre, hanem felbukkan a mindennapok szintjén is. Összetettségéből adódóan a szimbólumrendszer hibriditása tehát a *tárgyi világ*, a *hagyományhoz való viszony*, valamint a *spiritualitás* kölcsönviszonyával mutat szoros összefüggést.

A kisközösségek szimbólumrendszerének sajátossága, hogy alkotóelemei nem rendelkeznek egységes eredettel, hanem egyfajta „hibriditás” jellemzi őket. „Minden beemelhető” – fogalmaz a Concordantia egyik tagja, amikor a lakásában található, szakrális célú eszközök eredetéről faggatom. A közösségek tagjai szabadon merítenek más kultúrák szimbólumkészletéből, és saját ismereteik, képzetik alapján értelmezik újra azokat. A szimbólumok egy része idegen forrásból származó, készen kapott jelkép. Ilyen például a Davoria szimbólumai közt

megtalálható 23-as szám misztériuma, amelynek eredete a *free tekno* mozgalom elindítójához, a *Spiral Tribe*-hoz köthető. Bár a szó eredete egyértelműen beazonosítható, jelentéstartalma korántsem tisztázott, és asszociációk korlátlan lehetőségére biztatja a szemlélődőt. A 23-as szám jelentését a következőképpen értelmezi a közösség egyik tagja:

Ez a 23-as szám is olyan, hogy erre nagyon sok mindent rá lehet húzni. [...] Igazából, ha nézzük a két számot angol nyelven, akkor „to free”. Szabad. [...] A „2, 3” – „to free”, a szabadoknak. Mármint a közösség. (Squid23)

Hasonló eredettel bír a Nyimi Öko Közösség Fa modellje is, amelynek kidolgozása Vágvölgyi Gusztáv-Pabló nevéhez fűződik. A modell célja, hogy láthatóvá tegye, hogy egy vezetőnek milyen törvényszerűségekre, összefüggésekre kell odafigyelnie munkája során. A Fa modell egyfajta gondolati térkép, a közösség ideális felépítésének megtestesítője. A fa gyökere a közösséget alkotó egyének szintje, amelyet a „viszony” szint követ. Ez a szint a közösséget alkotó emberek kapcsolati minőségeinek az összessége. A fa törzse a „kultúra” szintje, a közösség életét jelentősen meghatározó, gyakran tudattalan előfeltevések rendszere. A fa ágai a közösséget és a közösség együttműködését biztosító rendszert szimbolizálják, míg legfelül a közös jövőkép és a szervezeti stratégia szintje található. Ez a régió a Nap birodalma.

Az önszerveződő kisközösségek esetében a szimbólumok másik része konstruált szimbólum. Mint ilyen, a közösség kreatív alkotóerejének a megnyilvánulása. Ezek közé sorolhatók a Nyimi Öko Közösség és a Láthatatlan Iskola logói, a Davoria által épített *sound system*, az egyedi tervezésű plakátok, szórólapok, matricák, illetve az egyedi kivitelezésű pólók, amelyek elsődleges szerepe a bulik hangulatának fokozása. Érzékletes leírását adja a logójuk megszületését kísérő alkotói folyamatnak a Nyimi Öko Közösség egyik tagja:

[A logó elkészítése] kicsit egy ilyen vízióalkotási folyamatnak is a része volt. Amúgy egy középiskolai barátnőm tervezte. És ő több ilyen imaginációs eseményen is ott volt, amikor így együtt beszélünk róla, hogy kinek mit jelent a közösség, meg milyen képek jelennek meg. És akkor ő ebből inspirálódva csinált egy logót. Amúgy én totálisan le voltam döbbenve, hogy nem azt választotta a közösség, ahol a dombocskákon ott vannak a házacsákák, hanem hogy egy ilyen tök absztrakt dolgot, ami egyébként egy kicsit ilyen spirituális irányba mutat. (SF)

A hibriditás különösen erős formában érhető tetten a Concordantia Carpatiensis esetében. A „sámánnök” közössége nemcsak átvesz és létrehoz szimbólumokat, hanem egyszerre több forrásból származó jelképet is használ egyidejűleg. A közösség által tartott szertartások rituális rendje az észak-amerikai lakota indiánoktól átvett mintákon alapul. Szimbólumaik közt megtalálható ugyanakkor a reiki, a jóga vagy a tarot kártya jelképrendszere is. Mindez kiegészül a tagok által saját kezűleg készített sámándobok és egyedi tervezésű házioltárok jelentésrétegeivel, illetve a csörgők, tollak, kristályok használatával.

Annak ellenére, hogy az önszerveződő kisközösségek esetében nem beszélhetünk organikus úton kifejlődött szimbólumrendszerrel, a jelképek befolyásoló ereje mégis elemi erővel hatja át a közösségek tagjainak gondolkodását. Érzékletes példáját nyújtja ennek a mesternövények értelmezési módja a Concordantián belül. A mesternövények a tudatosság legmagasabb szintjével rendelkező élőlények. Segítségükkel megnyílnak a világok közti kommunikációs csatornák, és elindul egy gyógyító szándékú jelentésáramlás a túlvilágból világunk felé. A mesternövények segítségével elérhető az egyik legmagasabb szintű tapasztalás, a Földanya rendszerére való közvetlen rákapcsolódás:

Felfedeztem addigra, hogy működik bennem egy ilyen áldozatprogram. És akkor először mentem erre a szertartásra [ayahuasca szertartásra] úgy, hogy tudtam, mit kérek a növénytől, hogy miben segítsen nekem. És az az volt, hogy ezt az áldozatprogramot segítsen letenni nekem. És hát segített is. Körülbelül egy hétig a föld felett jártam utána. Olyan élményt kaptam, amit nem nagyon lehet szavakba foglalni. Mindennel egy voltam. Test és anyag nélkül. Nagyon nehéz ezt leírni. (Rita)

Hasonlóan erőteljes tartalmat hordoz a sámánisztikus szertartások sajátos üzenetközvetítője, az izzasztókunyhó. Az izzasztókunyhó fizikai jellemzőiben a négy irány (Észak, Dél, Kelet, Nyugat) és a hozzájuk kapcsolódó négy elem (tűz, víz, föld, levegő), valamint az Ég, a Föld és a Forrás (Teremtő) képzete egyesül. A kunyhószertartás a spirituális dimenzió megtapasztalása, az igazság elemi erejű felszínre törése, amely útmutatóul szolgál az egyén jövőbeni cselekedetei számára:

A kunyhóban megnyílik egy kapu a szellemi tér irányába. Ez a kapu olyan, mint egy vékony hártya, ami bármelyik pillanatban átszakadhat, és kaphatunk onnét meglátást, rálátást.

Kaphatunk felismerést. Kaphatunk egy magasabb perspektívát, látószöveget a saját életünkre vonatkozólag. (Arikán)

Értékrend és közösségiség posztmodern kori sajátosságai a valóság egymástól csak nehezen elkülöníthető dimenziói. Meggyőződésem, hogy az egyéni kiteljesedés szubjektív igénye – egyesülve a kisközösségek működési logikája támasztotta elvárásokkal – sajátos személyiségvonások jelenlétét követeli meg. Olyan vonásokat, amelyek az általam *posztmodern embertípusként* azonosított egyének esetében fokozott koncentrációt mutatnak. Művem záró fejezetében ennek az új embertípusnak a nyomaiba eredek.

Felhasznált irodalom

- Anderson, Benedict (1989) Képzelt közösségek: megjegyzések a nacionalizmus eredetéről és terjedelméről. *Janus*, VI (1): 3–12.
- Appadurai, Arjun (1996) *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis, London, University of Minnesota Press
- Béteille, André (1986) Individualism and Equality. *Current Anthropology*, 27(2): 121–134.
- Blumenberg, Hans (1983) *The legitimacy of the Modern Age*. Cambridge, Massachusetts, Massachusetts Institute of Technology
- Burckhardt, Jacob (1937) *The Civilization of the Renaissance in Italy*. London, George Allen & Unwin Ltd.
- Campbell, Colin (2002) The Cult, the Cultic Milieu and Secularization. In Jeffrey Kaplan–Heléne Löw (eds.) *The Cultic Milieu: Oppositional Subcultures in an Age of Globalization*. Walnut Creek, AltaMira Press. 23–40.
- Clark, Andrew (2007) *Understanding Community: A Review of Networks, Ties and Contacts*. ESRC National Centre for Research Methods, University of Manchester
- Cohen, Anthony P. (1985) *The Symbolic Construction of Community*. London and New York, Routledge
- Delanty, Gerard (2010) *Community*. London and New York, Routledge
- Douglas, Mary (2003) Külső határok. In Biczó Gábor (szerk.) *Antropológiai irányzatok a második világháború után*. Debrecen, Csokonai Kiadó. 239–251.
- Durkheim, Émile (1984) *The Division of Labour in Society*. London, The Macmillan Press Ltd.

- Erdei Ferenc (1934) Társadalomrajz. Egy parasztváros társadalmi szerkezete. In Bibó István (szerk.) *Népünk és Nyelvünk*. Szeged, Szegedi Alföldkutató Bizottság. 89–100.
- Eriksen, Thomas Hylland (2006) *Kis helyek – nagy témák: bevezetés a szociálanropológiába*. Budapest, Gondolat Kiadó
- Gergely Gyöngyi (2009) A hazai zöld civil szerveződések szerepe, lehetőségei a helyi környezeti konfliktusok megoldásában. Stratégiai perek: szűkülő mozgástér? *Tér és társadalom*, 23(3): 161–171.
- Gershenson, Carlos–Trianni, Vito–Werfel, Justin–Sayama, Hiroki (2020) Self-Organization and Artificial Life. *Artificial Life*, 26(3): 391–408.
- Grossberg, Lawrence (1996) Identity and Cultural Studies – Is That All There Is? In Stuart Hall–Paul du Gay (eds.) *Questions of Cultural Identity*. London, SAGE Publications. 87–107.
- Gyökér Róbert (2017) Grundkert. Kisközösség a nagyvárosban. *Kultúra és Közösség*, 8(2): 75–98.
- Habermas, Jürgen (1985) *The Theory of Communicative Action, Volume 2. Lifeworld and System: A Critique of Functionalist Reason*. Boston, Beacon Press
- Hazelrigg, Lawrence (2018) *Individualism*. Utolsó letöltés: <https://www.encyclopedia.com/social-sciences/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/individualism>
- Hicks, Stephen R. C. (2011) *Explaining Postmodernism. Skepticism and Socialism from Rousseau to Foucault*. Illinois, Ockham’s Razor Publishing
- Huyssen, Andreas (1984) Mapping the Postmodern. *New German Critique*, 33: 5–52.
- Koselleck, R. (2004). *Futures Past: On the Semantics of Historical Time*. New York, Columbia University Press
- Landow, George P. (1992) Hypertextual Derrida, Poststructuralist Nelson? In *Hypertext. The Convergence of Contemporary Critical Theory and Technology*. London, The Johns Hopkins University Press
- Lash, Scott (1994) Reflexivity and its Doubles: Structure, Aesthetics, Community. In Ulrich Beck–Anthony Giddens–Scott Lash (eds.) *Reflexive Modernization. Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*. Stanford, California, Stanford University Press. 110–174.
- Lukes, Steven (1971) The Meanings of “Individualism”. *Journal of the History of Ideas*, 32(1): 45–66.
- Macfarlane, Alan (1979) *The Origins of English Individualism. The Family, Property and Social Transition*. New York, Cambridge University Press
- Maffesoli, Michel (1996) *The Time of the Tribes. The Decline of Individualism in Mass Society*. London, Sage Publications
- Mauss, Marcel (2004) Az ajándékról és különösen a viszonzás kötelezettségéről. In Marcel Mauss *Szociológia és antropológia*. Osiris Kiadó, Budapest. 195–338.
- McMichael, Philip (2004) *Development and Social Change: A Global Perspective*. London, SAGE Publications
- McMichael, Philip (2008) Peasants Make Their Own Histories, But Not Just as They Please... *Journal of Agrarian Change*, 8(2–3): 205–228.
- Mouzakitis, Angelos (2017) Modernity and the Idea of Progress. *Frontiers in Sociology*, 2(3): 1–11.
- Nádasi Éva (1987) Falu és közösség (Kutatási hipotézis). *Tér és Társadalom*, 1(3): 67–76.
- Putnam, Robert D. (2000) *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York, Simon & Schuster
- Ramet, Sabrina Petra (1995) *Social Currents in Eastern Europe. The Sources and Consequences of the Great Transformation*. Durham and London, Duke University Press
- Rheingold, Howard (1993) *The Virtual Community: Homesteading on the Electronic Frontier*. New York, Basic Books
- Simmel, Georg (1950) Individual and Society in Eighteenth and Nineteenth-Century Views of Life. In Wolff, Kurt H. (ed.) *The Sociology of Georg Simmel*. Glencoe, The Free Press. 58–84.
- Stachel, Peter (2005) Identität. Genese, Inflation und Probleme eines für die zeitgenössischen Sozial- und Kulturwissenschaften zentralen Begriffs. *Archiv für Kulturgeschichte*, 87(2): 395–425.
- Szabó Máté (1988) Társadalmi mozgalom, mint közösség. In *Egyén - közösség: gyűjtemény a TIT Szegedi XVII. Művelődéseméleti Nyári Egyetemének előadásaiból (17)*. Szeged, SZTE Egyetemi Kiadványok, 148–155.
- Tönnies, Ferdinand (1983) *Közösség és társadalom*. Budapest, Gondolat
- Willette, Jeanne (2012) *The historical context of postmodernism*. Utolsó letöltés: <https://arthistoryunstuffed.com/the-historical-context-of-postmodernism> [2012. augusztus]